

AİHM'NİN AB DİVANINI İKÂME ETMESİ

(ECHR Substitution for European Court of Justice)

Prof. Dr. A. Füsun ARSAVA¹

ÖZ

AİHM içtihatları üzerinden şekillenen AİHM ve AB Divanı arasındaki ilişkide 2012 tarihli Michaud-Fransa davasında AİHM'nin verdiği karar bir dönemeç teşkil etmektedir. Michaud-Fransa davasında 2005 tarihli Bosphorus-İrlanda davasında kabul edilen varsayımı reddeden AİHM gerekçesini Birlik temel hak koruma sisteminin yetersizliğine istinat ettirerek AB direktifini iç hukukta düzenleyen Fransız kanununu denetlemiş ve bu tutumu ile AB Divanını ikame etmiştir.

Makale, AB temel hakları koruma sisteminin AİHK hakları koruma sistemi ile eşdeğerliliği tartışmaları bağlamında Michaud-Fransa davası örneğinde AİHM'nin içtihat hukuku gelişimine ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: AB temel hakları koruma sistemi, AİHK'nun temel hakları koruma sistemi, Bosphorus-İrlanda davası, AB'nin AİHK'na katılımı.

ABSTRACT

The case of Michaud-France dated 2012 is milestone for relationship between ECHR and European Court of Justice that formalised by ECHR jurisprudence. In the case of Michaud-France, ECHR refused the fiction that had been accepted in the case of Bosphorus- Ireland dated 2005. ECHR justification is on inadequacy of protection system of fundamental right of European Union. Within this scope ECHR substituted for European Court of Justice by supervision of French law that regulates EU directive in national law.

This article sets light on ECHR jurisprudence in the context of equivalence of EU protection system of fundamental rights and ECHR protection system of fundamental rights by example of the case of Michaud – France.

1 Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi ♦ mahmutarsava@hotmail.com

Keywords: EU protection system of fundamental rights, ECHR protection system of fundamental rights, the case of Bosphorus- Ireland, partake in ECHR of EU.

GİRİŞ

AB Divanı ve AİHM ilişkisi büyük ölçüde AİHM içtihatları ile şekillenmektedir. Michaud-Fransa davasına ilişkin olarak verilen karar, Strasburg mahkemesinin şimdiye dek AB'ye ve AB Divanına karşı çekimsiz tutumuna son verdiğini ve içtihat oluşturma görevini ciddiye aldığını göstermektedir.

AB'nin AİHK'na katılımı üzerinden bir pozitif hukuk şekilleninceye kadar iki mahkemenin yetki alanlarını birbirinden ayırma görevinin ağırlıklı olarak kendisine düştüğü konusunda AİHM (Strasburg mahkemesi) şimdiye dek herhangi bir tereddüt ifade etmemekle beraber, AİHM'nin geçmişte bu görevin bilinci içinde görevinin gereğini tüm kapsamı ile yerine getirmediği görülmektedir.²

Bu tutum karmaşık ve mütecanis olmayan, bir içtihat tablosunun oluşumuna yol açmıştır. Bu çerçevede AİHM bakımından AB Adalet Divanı (Lüksemburg mahkemesi) ile yetki çatışmasına ve uyuşmazlığa düşmemek ve aynı paralelde kendi yetkilerinin aşınmasını önlemek en önemli ölçü olmuştur. Aralık 2012 tarihli Michaud-Fransa davası ile AİHM ilk kez AB Divanının yetki alanına girmiştir.³ Bir avukat olan davacı AİHM'de açtığı davada avukatların kara parayı aklama ile mücadele bağlamında ihbar mükellefiyetinin AİHK'nun 8.maddesinde temin edilen avukat ile müvekkili arasındaki ilişkiyi de kapsar şekilde özel yaşama saygı hakkını ihlâl ettiğini iddia etmiştir. Fransız hukukuna göre avukatlar müvekkilleriyle olan görüşmeler sonucu kara parayı aklama şüphesi edindikleri takdirde baroya ihbar ile mükellef kılınmıştır. Bu bilgiler daha sonra barolar tarafından resmi makamlara iletilecektir.

2 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Büyük Daire kararları için bkz.: Karar 18.2.1999, 24833/94 Matthews/Vereinigtes Königreich, **EuGRZ** 1999, s.200; Karar 30.6.2005, 45036/98 (Bosphorus/İrland, **NJW** 2006, s.197; Karar 20.1.2009, 13645/05 (Kokkelvisseri/Niederlande), **ÖJZ** 2009, 829; Karar 9.12.2009, Nr.13762/04 (Biret/15 Mitgliedstaaten der EU); Karar 9.12.2009, Nr.73274/01 (Connolly/15 Mitgliedstaaten der EU); Karar 4.7.2000, 51717/99 (Société Guérin Automobiles/15 Mitgliedstaaten der EU); Karar 23.5.2002, Seg. U.a./15 Mitgliedstaaten der EU), 6422/02 u.9916/02; Karar 13.1.2005; 62023/00 (Emesa Sugar/Niederlande); Karar 3.4.2012, 37937/97 (Lechouritou/27 Mitgliedstaaten der EU), **EuGRZ** 2013, s.26ff.)

3 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararı 6.12.2012, 12323/11 (Michaud/Frankreich)

Dava konusu ihbar mükellefiyetini Fransa AB'nin kara para aklama ve bu paranın terörizmin finansmanı amacıyla kullanılmasını önlemek amacıyla ihdas ettiği direktif muvacehesinde iç hukukunda kanunla düzenlemiştir. İç hukukta iç hukuk yollarının tüketilmesi bağlamında avukat Michaud Conseil d'Etat'da görülen dava esnasında kara paranın aklanmasını önleme direktifinin özel yaşama saygı hakkına uygunluğu konusunda AB Divanından ön karar alınması talebi yapmıştır. AB Divanı şimdiye kadar bu çerçevede sadece AİHK'nun 6. maddesi muvacehesinde adil yargılanma hakkı konusunda karar vermiştir.⁴ Nihai mahkeme Conceil d'Etat, diğer gerekçeler yanı sıra Lüksemburg mahkemesinin ordre des barreaux francophones kararına yaptığı atıfla avukat Michaud'un talebini reddetmiş, direktifin AİHK'nun 8.maddesine uygun olduğunu kendisi karara bağlamıştır.

Şikâyetçi AİHM nezdinde yaptığı başvuruda ulusal tasarrufların prensip olarak AİHK'na uygun olduğuna ilişkin 2005 tarihli Bosphorus-İrlanda kararına esas olan varsayımın burada kabul edilemeyeceğini, zira AB'de temel hakların himayesi için öngörülen sistemin AİHK'da temel hakların himayesi için öngörülen sistemle gerekli eşdeğerliliğinden kara paranın aklanmasını önleme direktifi çerçevesinde AİHK'nun 8.maddesi muvacehesinde bir denetime izin verilmemesi nedeni ile söz edilemeyeceğini iddia etmiş ve ayrıca söz konusu ihbarı mükellefiyeti öngören Fransız kanununun AB üyesi devletlere hareket alanı bırakan bir AB direktifi çerçevesinde ihdas edildiğine, AB hakları himaye sisteminin AİHK'dan farklı olarak bireylerin AB Divanına doğrudan başvuru olanağı tanımadığına dikkat çekmiştir.

I. AİHM'İN KARARI VE KARARINA ESAS OLAN GEREKÇELER

AİHM kararı, avukatların ihbar mükellefiyetinin AİHK'nun 8. maddesi muvacehesinde savunulmasının mümkün olup olmadığı sorusunun cevabına yoğunlaşmıştır. AİHM verdiği kararda, Konvansiyonun 8. maddesine yapılan müdahale ile takip edilen amacın kara parayı aklamayı önlemeye, kamu düzenini korumaya ve AİHK'nun 8. madde, 2. fıkrası muvacehesinde suçların önlenmesine matuf olduğunu, bu nedenle de meşru bir amaca hizmet ettiğini vurgulamış, ayrıca Bosphorus – İrlanda davasında verilen karara yaptığı atıfta, Birlik hukukuna riayetin genel çıkarlara hizmet eden meşru bir amacı gerçekleştireceğine işaret

4 Avrupa Birliği Adalet Divanı Büyük Daire kararı 26.7.2007, Rs. C-305/05 (ordre des Barreaux francophones)

etmiştir.⁵ Mahkeme, bu bağlamda söz konusu amaçların gerçekleşmesi için uyumsuzluk konusuna da eğilerek, Bosphorus- İrlanda davasında verilen kararda yer alan esasları değerlendirmiştir. Buna göre, AİHK tarafı devletlerin, egemenlik hakkı devrettikleri uluslararası örgütlere üyeliklerinden doğan yükümlülüklerini yerine getirirken AİHK'na bağlılıkları devam etmektedir. Söz konusu uluslararası örgütler Konvansiyon sistemi ile karşılaştırılabilir bir temel hak koruması sağladıkları nispette, uyumsuzluk konusu tasarrufun Konvansiyona uygunluğu varsayımı esas olacaktır.

AİHM ancak bu varsayımının devletlerin kendi takdir alanlarına bırakılan tasarruflar bakımından geçerli olmayacağını vurgulamıştır.⁶ Bunun dışında söz konusu varsayım aynı şekilde Konvansiyonda öngörülen haklara sağlanan koruma somut durumda açık şekilde yetersiz ise geçerli olmayacaktır. AB'nin temel hakları koruma sistemi ile AİHK'nun hakları koruma sisteminin eşdeğerliliği varsayımı devletleri birbirine ters düşen uluslararası yükümlülüklerle tabi olma baskısından kurtarmaya hizmet etmektedir. AB temel hak himayesi gerek maddi hukuk içeriği, gerekse usul hukuku bakımından prensip olarak Konvansiyon sistemi ile eşdeğerdir. AB temel hak himayesinin maddi hukuk anlamında Konvansiyon sistemi ile eşdeğerliliğine ilişkin olarak Bosphorus – İrlanda davasında verilen kararda yapılan saptama AB Temel Haklar Şartı'nın 2009'dan itibaren bağlayıcılık kazanması nedeniyle güç kazanmıştır. AİHM ayrıca bireylerin AB Divanına başvuru olanağının AB'de hernekadar bireylerin AİHM'e başvuru olanağına nazaran sınırlı olsa da, önkarar prosedürünün birey haklarının korunmasına matuf olarak Konvansiyon sistemi ile eşdeğer bir olanak sunduğuna dikkat çekmiştir.⁷

Söz konusu prensiplerin Michaud-Fransa davasına uyarlanması bağlamında AİHM Bosphorus – İrlanda davasında verdiği karara esas olan hususlardan iki konuda ayrılmıştır. AİHM ilk olarak dava konusu uyumsuzluğa bir tüzüğün iç hukukta uygulanmasının değil, bir direktifin iç hukukta düzenlenmesinin neden olduğunu, bu nedenle de Fransa'nın Birlik hukukunun gereği bakımından bir takdir alanına sahip olup olmadığını bu çerçevede önemli olduğunun altını çizmiştir. AİHM ikinci olarak, Birlik hukukunda öngörülen denetim mekanizmasının

5 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararı 6.12.2012, 12323/11 (Michaud/Frankreich), Rn.99-100

6 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararı 21.1.2011, 30696/09 (M.S.S./Belgien und Griechenland), EuGRZ 2011, s.234vd.

7 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararı 6.12.2012, 12323/11 (Michaud/Frankreich), Rn.111

somut uyuşmazlık bağlamında tam olarak uygulanmadığına dikkat çekmiştir. Conseil d'Etat direktifin AİHK'nun 8. maddesine uygunluk denetimi bağlamında AB Divanına (Divan hernekadar şimdiye dek bu soruna ilişkin bir karar vermemiş olsa da) ön karar başvurusu yapılması talebini reddetmiştir. Bu nedenler muvacehesinde AİHM sonuç olarak Bosphorus – İrlanda davasında kabul edilen varsayımın bu davaya esas alınamayacağını *“The Court is therefore obliged to note that because of the decision of the Conseil d'Etat not to refer the questions before it to the Court of Justice for a preliminary ruling, even though that court had never examined the Convention rights in issue, the Conseil d'Etat ruled without the full potential of the relevant international machinery for supervising fundamental rights – in principle equivalent to that of the Convention – having been deployed. In the light of that choice and the importance of what was at stake, the presumption of equivalent protection does not apply”* şeklinde ifade etmiştir.

AİHM, yaptığı saptama muvacehesinde, uyuşmazlık konusu Fransız kanununu Konvansiyon ışığında denetlemiş ve kara paranın aklanması ile mücadele kanununda öngörülen avukatların ihbar mükellefiyetini AİHK'nun 8. maddesine orantılı bir müdahale olarak kabul ederek, Fransa'nın Konvansiyonu ihlâl ettiği iddiasını reddetmiştir.⁸

II. KARARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Michaud-Fransa davası, AİHM'nin Bosphorus – İrlanda davasında verdiği 2005 tarihli kararında kabul ettiği AİHK'na uygunluk varsayımına AB tasarruflarını iç hukukta düzenleyen ulusal tasarruflar bağlamında istisna getirmeye hazır olduğunu göstermiştir. Bu varsayımın AİHM tarafından şimdiye dek kabul edilmesi bu varsayımı mutlak bir prensibe dönüştürmemiştir. Bunun tersine olarak AİHM Birlik hukuku bağlamında Bosphorus – İrlanda kararında dile getirilen varsayıma dayanan itirazları caiz kabul etmeyerek reddetmiştir. Bunun sonucu olarak da AİHM'nin denetim yükü önemli ölçüde artmıştır.⁹

AİHM, Michaud-Fransa davasında da AB'de temel hak himayesinin yetersizliğini açık şekilde saptamaktan kaçınmıştır. Ancak sonuç olarak söz konusu bu davada AİHM Bosphorus – İrlanda davasında kabul ettiği varsayımı bu davada esas almamasını, uygulamamasını literatürde

8 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararı 6.12.2012, 12323/11 (Michaud/Frankreich), Rn.117-132

9 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararı 20.1.2009, 13645/05 (Kokkelvisseri/Niederlande), ÖJZ 2009, s.829 ff; Karar 10.10.2006, 16931/04 (Mayenner/15 Mitgliedstaaten der EU; Karar 9.12.2009, 13762/04 (Biret/15 Mitgliedstaaten der EU; Karar 3.4.2012, 37937 (Lechouritou/27 Mitgliedstaaten der EU, EuGRZ 2013, s.26 ff)

ileri sürülen kimi görüşlerden¹⁰ farklı olarak, Conseil d'Etat'nın ön karar başvuru mükellefiyetini yerine getirmemesine, diğer bir ifade ile Conseil d'Etat'nun acte-clear doktrinini geniş yorumlayarak AB Divanına başvurmamasına değil, ön karar başvuru mükellefiyetinin bir istisnasının söz konusu olup olmadığından bağımsız olarak, AB Divanının şimdiye dek kara paranın aklanması ile mücadele direktifini AİHK'nun 8. maddesi muvacehesinde denetleme olanağına sahip olmamasına istinat ettirmiştir. AİHM'nin kullanmış olduğu üslup da (Birlik hukukunun hakları koruma mekanizmasının tam olarak kullanılması) onun için ön karar başvuru mükellefiyetinin yerine getirilmesinin değil, Birlik hukuk sisteminin hakların korunmasında bireylere sunduğu minimum ölçünün esas olduğunu göstermektedir. AİHM bakımından önemli olan Birlik hukuk sisteminde birey haklarının korunmasına matuf olarak öngörülen olanakların kullanılabilmesidir. AİHM bu şekilde Birlik temel hak koruma sisteminin en hassas noktasına parmak basmıştır; bireyler AB Divanına ön karar başvurusu için zorlama yapamadıkları gibi, ön karar başvurusunun içeriğini de belirleme olanağına sahip değildir.

İlk bakışta Michaud kararı ilk kez olarak AB sekonder hukukunun AİHM tarafından kapsamlı bir şekilde dolaylı denetimi örneğini vermektedir. Şüphesiz mahkeme içerik bakımından yaptığı denetime münhasıran Fransa'nın iç hukuk düzenlemesini esas almış ve denetim konusunun ihbar mükellefiyeti öngören Fransız kanunu olduğunu vurgulamıştır (kara paranın aklanmasının önlenmesi direktifine kararda sadece bir yerde, bu tür eylemlerin ciddi bir demokrasi tehdidi oluşturduğu ifadesi çerçevesinde yer verilmiştir). Somut denetim olarak cereyan eden Konvansiyon prosedüründe AİHM'nin uyuşmazlığa esas olan normu söz konusu üslupla dile getirmesi prensip olarak alışılmış bir durum değildir.¹¹

AİHM, bu üslubu kullanırken AB direktifini AİHK muvacehesinde değerlendirmekten kasten kaçınma iradesini ortaya koymuştur. AİHM, yine aynı istikamette bir tutum olarak kararında Fransa'nın ihbar mükellefiyetini değerlendirirken, AB hukukunun gereğini yapıp yapmadığı ve Fransa'nın bir takdir alanı içinde hareket edip etmediği konusunu açık bıraktığı görülmektedir. Bu tablo AİHM'nin mülâhazalarından AB direktiflerinin AİHM'nin denetimine tabî olup olmayacakları konusunda bir sonuç çıkarmanın zor olduğunu ortaya koymaktadır.

10 Matthias Kottmann, Beihilferecht: Kürzung von Emissionsberechtigungen keine Beihilfe, Anmerkung zu BVerfG, Urt. v. 10.10.2012 - 7 C-11.10, **EuZW** 2013, s.274,280

11 bknz.: Stefanie Schmahl, Pilot-Urteile des EGMR als Mittel der Verfahrensbeschleunigung, **EuGRZ** 2008, s.369 vd.)

III. AİHM VE AB DİVANİ İLİŞKİSİ

AB temel hakları koruma sisteminin ve AİHK hakları koruma sisteminin Bosphorus – İrlanda davası varsayımı muvacehesinde eşdeğer olarak kabul edilmesinin bir sonuç olarak hak ihlallerinde AİHM'ne paralel olarak AB Divanına başvuru olanağını beraberinde getirdiği ileri sürülmektedir.¹² Bosphorus – İrlanda davasında Alman yargıç Ress, “manifestly-deficient” eşiğinin, AB Divanının yetkisinin kabul edilmemesi yahut bireylerin başvurusunun çok dar yorumlanması halinde aşılabileceğini dile getirmiştir.¹³

AİHM, denetim yetkisinin kapsamının, AB Divanının rolünü oynamasına bağlı olduğu görülmektedir.¹⁴ AİHM, şimdiye dek ilk ve yegâne AB hukuk denetimini 1999'da Matthews-İngiltere Krallığı davasında yapmış¹⁵ ve AB üyesi devletlerin AB primer hukuku muvacehesinde Konvansiyon hukuku sorumluluğunu vurgulamıştır. Bu meyanda AİHM, açık şekilde AB Divanının bu çerçevede yetkisinin olmadığını tespit etmiştir. AİHM, Michaud davası ile ilk kez olarak AB Divanının orijinal yetki alanına girmiş, diğer bir ifade ile AİHM AB Divanının rolünü üstlenmiştir. Şüphesiz Bosphorus-İrlanda davası kararında yer alan varsayımının Michaud-Fransa davasında uygulanmaması, direktifler bakımından açık bir sonuç doğurmamaktadır. AİHM'nin söz konusu içtihadının AB Divanının günün birinde kara para aklanması ile mücadele direktifinin özel yaşama saygı hakkına uygulana ilişkin bir kararı ile tartışmaya açılması olanak dışı değildir.

SONUÇ: AB'nin AİHK'na katılımı ertesinde ortaya çıkabilecek tablo

AB'nin AİHK'na katılımından sonra AB'nin AİHK'na katılımına ilişkin anlaşma tasarısı bağlamında AB Divanı tarafından verilen görüş, AB'nin çalışma usulleri hakkındaki anlaşmanın 218. madde, 11. fıkrasına istinat ettirilmiştir. Divan görüşünde AB'nin konvansiyon sistemine tabî olmasının sadece temel hakların korunması bakımından değil, AİHM ve AB Divanı ilişkisi bakımından da sonuçlar doğuracağına dikkat çekmiştir.¹⁶

12 Dieter Kraus, Grundrechtsschutz in der Europäischen Union, bkzn.: Rainer Grote/Thilo Marauhn (Hrsg.), *EMRK/GG Konkordanzkommentar*, 2006, Kap.3, Rn.23; krş. Christoph Schönberger, Der Rahmenbeschluss-Unionssekundärrecht zwischen Völkerrecht und Gemeinschaftsrecht, *ZaöRV* 67 (2207), s.1107,1134

13 bkzn.: karar 30.6.2005, Nr.45036/98 (Bosphorus/İrlanda), *EuGRZ* 2007, s.669 vd., Rn.3

14 Julie Vondung, *Die Architektur des europäischen Grundrechtsschutzes nach dem Beitritt der EU zur EMRK*, Tübingen 2012, s.123 vd.

15 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Büyük Daire kararı 18.2.1999, 24833/94 Matthews/Vereinigtes Königreich, *EuGRZ* 1999, s.200 vd.

16 Julie Vondung, *Die Architektur des europäischen Grundrechtsschutzes nach dem Beitritt der EU zur EMRK*, Tübingen 2012, s.123 vd.; AB Adalet Divanı 18.12.2014 tarihli görüşü ile

AB'nin AİHK'na katılımı durumunda maddi hukuk açısından Bosphorus – İrlanda kararında yer alan varsayımın uygulanması sorunu AİHM'nin üye devletlerin AB hukukunu iç hukukta düzenleyen tasarruflarını daha kapsamlı denetleme olanağı elde edeceği için daha az gündeme gelecektir.¹⁷ Diğer taraftan AİHK'na katılım anlaşma tasarısı¹⁸ Michaud-Fransa davası gibi durumlarda AB Divanının AİHM'ne AB tasarrufunun temel haklara uygunluğu konusunda görüş bildirmesine matuf bir prosedür öngörmektedir (prior-involvement procedure; katılım anlaşma tasarısının 3. md., 6. fıkrası). Bu prosedüre göre AİHM, AB Divanına uyuşmazlık konusu ulusal tasarrufa esas olan AB tasarrufunun AİHK'na uygunluğu konusunda, bu konuda henüz bir Divan kararı yoksa görüş bildirme olanağı bulacaktır. Şüphesiz Strasburg mahkemesi AB Divanının vermiş olduğu kararla bağlı olmayacaktır. Bununla beraber AB Divanının kararı AİHM nezdinde yapılan başvurunun geçerliliği bakımından etkili olacaktır.¹⁹

Literatürde prior-involvement prosedürünün AİHK muvacehesinde AB için bir ayrıcalık oluşturup oluşturmadığı ve bu prosedürün AİHK taraflarının eşitliği prensibine ters düşüp düşmediği yahut AB için doğan dezavantajların bu şekilde telâfi edilip edilmediği konusunda farklı görüşler dile getirilmektedir.²⁰ Bu prosedürün anlaşma tasarısına alınması AB Divanının önerisine istinat etmemektedir. Bu öneriyi AİHM yapmıştır.

Şüphesiz prior-involvement prosedürü AB Divanının görüşünü ortaya koyma olanağına sahip olmadığı (örneğin dış politika ve güvenlik alanı), AİHM'nin Birlik hukukunun Konvasiyona uygunluğunu denetlediği diğer durumlarda bir işleve sahip olmayacaktır. AİHM'nin Michaud davasında ortaya koyduğu eleştirel yaklaşım, AB hakları himaye sisteminin her konuda AİHK'nun yargı ve usul hukukunun esaslarını yerine getiremediğinin tespiti yönünde ilk işaret olarak görülmektedir. AİHM ve AB Divanı arasındaki ilişki AB'nin AİHK'na katılmasından sonra da tartışma konusu olmaya devam edecektir.

AB'nin AİHK'na katılımı konusunda olumsuz görüş bildirmiştir, bkzn.: EuGH Gutachten 2/13; Carmen Thiele, *Der vorerst gescheiterte Beitritt der EU zur EMRK*, 22.Frankfurter Newsletter zum Recht der Europäischen Union

17 Walter Obwexer, *Der Beitritt der EU zur EMRK: Rechtsgrundlagen, Rechtsfragen und Rechtsfolgen*, **EuR** 2012, s.115,147

18 bkzn.: Jörg Polakiewicz, *Der Abkommensentwurf über den Beitritt der Europäischen Union zur Europäischen Menschenrechtskonvention*, **EuGRZ** 2013, s.472 vd.

19 Theodor Schilling, *Der Beitritt der EU zur EMRK – Verhandlungen und Modalitäten. Fast eine Polemik*, **HFR** 2011, s.83,94 vd.

20 Robert Uerpmann-Witzack, *Rechtsfragen und Rechtsfolgen des Beitritts der Europäischen Union zur EMRK*, **EuR-Beiheft** 2/2012, s.167; Walter Obwexer, *Der Beitritt der EU zur EMRK: Rechtsgrundlagen, Rechtsfragen und Rechtsfolgen*, **EuR** 2012, s.132

KISALTMALAR:

- BVerfG** : Bundesverfassungsgericht
EGMR : Europäische Gerichtshof für Menschenrechte
EMRK : Europäische Menschenrechtskonvention
EuGRZ : Europäische Grundrechte-Zeitschrift
EuR : Europarecht
EuZW : Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
HFR : Humboldt Forum Recht
ÖJZ : Österreichische Juristen Zeitung
ZaÖRV : Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht

KAYNAKLAR

Christopf Schönberger Der Rahmenbeschluss-Unionssekundärrecht zwischen Völkerrecht und Gemeinschafts-recht, ZaöRV 67 (2207)

Dieter Kraus Grundrechtsschutz in der Europäischen Union, bkz.: Rainer Grote/thilo Marauhn (Hrsg.), EMRK/GG Konkordanzkommentar, 2006, Kap.3, Rn.23

Jörg Polakiewicz Der Abkommensentwurf über den Beitritt der Europäischen Union zur Europäischen Menschenrechtskonvention, EuGRZ 2013

Julie Vondung Die Architektur des europäischen Grundrechtsschutzes nach dem Beitritt der EU zur EMRK, Tübingen 2012

Matthias Kottmann Beihilferecht: Kürzung von Emissionsberechtigungen keine Beihilfe, Anmerkung zu BVerfG, Urt. v. 10.10.2012 - 7 C-11.10, EuZW 2013

Robert Uerpmann-Witzack Rechtsfragen und Rechtsfolgen des Beitritts der Europäischen Union zur EMRK, EuR-Beiheft 2/2012

Stefanie Schmahl Pilot-Urteile des EGMR als Mittel der Verfahrensbeschleunigung, EuGRZ 2008

Theodor Schilling Der Beitritt der EU zur EMRK – Verhandlungen und Modalitäten. Fast eine Polemik, HFR 2011

Walter Obwexer Der Beitritt der EU zur EMRK: Rechtsgrundlagen, Rechtsfragen und Rechtsfolgen, EuR 2012